

Capitolul 1

Introducere. Importanța studiului. Diviziunile dreptului roman

1.1 Noțiuni introductive

Atunci când ne aplecăm asupra dreptului roman, trebuie să o facem din două perspective: cea istorică, ținând seama de contextul în care au apărut și au evoluat diferitele instituții juridice, și cea pandectistă, a instituțiilor juridice de sorginte romană, așa cum se prezintă ele după un îndelungat proces de receptare care a dus finalmente la apariția sistemelor de drept din zilele noastre.

Din primul punct de vedere, dreptul roman cuprinde întreaga viață juridică a poporului roman, din cele mai îndepărtate timpuri și până la moartea împăratului Iustinian (anul 565)¹.

Din cea de a doua perspectivă, dreptul roman este alcătuit exclusiv din opera legislativă a împăratului Iustinian, cunoscută sub numele de *Corpus Iuris Civilis*.

Trebuie remarcat faptul că romanii nu făceau o distincție clară între drept și celelalte mecanisme de autoreglare a societății: morala și religia².

Ulpian scria: *Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* (învățămintele dreptului sunt acestea: a trăi în cinste, a nu vătăma pe altul, a da fiecăruia ce i se cuvine)³. Se poate observa cu ușurință că morala și dreptul sunt puternic întrepătrunse în această enumerare.

La rândul său, Celsus afirma că *ius est ars aequi et boni* (dreptul este arta a ceea ce este echitabil și bun)⁴. Și această definiție îmbină, în proporții egale, latura juridică și cea morală.

Această aparentă confuzie nu este necesarmente de criticat, deoarece o separație completă între cele trei suprastructuri ale vieții sociale nici nu este întotdeauna de dorit. Eficiența normei juridice este de multe ori asigurată prin intervenția credințelor religioase sau a convingerilor morale ale oamenilor. Chiar dacă nu există o suprapunere perfectă între drept și morală, nu trebuie să tragem concluzia că aceasta nu ar fi de dorit. „Se poate spune chiar că dreptul nu este decât trunchiul cu ramurile, iar rădăcinile sunt morala, pentru că în întregime dreptul se întemeiază pe ideea morală.”⁵.

¹ A se vedea C. Hamangiu, M. G. Nicolau, *Dreptul roman*, vol. I, Edit. Librăriei Socec&Co S.A., SA, București, 1930, p. 1.

² Pentru legătura dintre drept și religie a se vedea O. Tellegen - Couperus (editor), *Law and Religion in the Roman Republic*, Brill, Leiden și Boston, 2012; infra par. 2.1.2

³ D., 1, 1, 10, 1, expresia e preluată și de Iustinian, în Instituțiile sale 1, 1, 3.

⁴ D., 1, 1, 1, pr.

⁵ A se vedea M. Djuvara, *Teoria generală a dreptului*, Edit. All, 1995, p. 321.

1.2 Importanța studiului

De-a lungul timpului, au existat nu o dată voci care au pus sub semnul îndoielii utilitatea studiului dreptului roman. Se poate considera chiar că această disciplină academică a trecut prin mai multe crize, fiind periclitată însăși existența ei¹.

În evul mediu, existau regiuni întinse precum Italia, Țările de jos sau sudul Franței care aplicau direct dreptul roman. În Germania a fost adoptat *usus modernus pandectarum*, o receptare directă a dreptului lui Iustinian. Odată cu renașterea studiilor în universitățile occidentale, dreptul roman a servit drept sursă de inspirație pentru cercetătorii dreptului. Școala de drept de la Bologna, prin personalități de marcă precum Irnerius, Accursius ori Bartolus, a constituit un punct de atracție pentru toți cei care doreau să se inițieze în știința dreptului². Veniți de pretutindeni din Europa, tinerii juriști ai epocii se întorceau în țările lor de baștină însuflețiți de spiritul dreptului roman. Astfel s-a răspândit această știință chiar și în țările care nu aplicau în mod direct dreptul roman ci dreptul cutumiar.

În scurt timp, alte universități au fost înființate, în Franța, Anglia, Spania, instituții în care nu se studia dreptul cutumiar, ci dreptul canonic și dreptul roman, care erau privite a avea vocație universală, un adevărat *ius commune*. Cu ajutorul dreptului roman, evoluția juridică a lumii occidentale a fost una mult mai rapidă. Se poate afirma chiar că dreptul roman a fost un element de formare a lumii moderne³.

„Legea antică a cunoscut un miracol: cucerirea Romei învingătoare de către cultura Greciei învinse. Evul mediu și epoca modernă rămân dominate de un miracol de același ordin: cucerirea lumii medievale și moderne de dreptul Romei defuncte”⁴.

Trebuie reținut însă faptul că *usus modernus pandectarum* nu opera cu dreptul roman în forma dată de Iustinian, nealterată. Procesul de receptare a implicat dimpotrivă adaptarea continuă a instituțiilor juridice la necesitățile epocii, așa încât se poate constata că dreptul roman a continuat să evolueze pe toată această perioadă, dând naștere finalmente instituțiilor juridice moderne. Apariția codurilor

¹ A se vedea V. Al. Georgescu, *Criza studiilor de drept roman*, în *Probleme actuale ale dreptului roman*, București-Paris, 1941, p. 129-173.

² A se vedea P. Stein, *Roman Law in European History*, Cambridge University Press, 2004, p. 45-49.

³ V. Al. Georgescu, *op .cit.*, p. 133.

⁴ *Idem*, p. 140.

civile, începând cu cel napoleonian de la 1804 și culminând cu BGB-ul german de la 1900¹, a însemnat ieșirea din vigoare a dreptului roman, dar nu și abandonarea studierii acestuia.

De aici decurge și **utilitatea practică** a studiului dreptului roman. Acesta ne ajută la mai buna înțelegere a dreptului privat actual, parte a sistemelor de drept romano-germanic, ce au la bază, în principal, dreptul roman.

Studiul dreptului roman are un important rol didactic, așadar o **valoare educativă**. Mulțumită iurisconșuților romani avem astăzi un alfabet al dreptului, alcătuit din noțiunile de bază, terminologia, principiile generale care, toate fiind de sorginte romană, sunt comune sistemelor de drept actuale, făcând înțelegerea dintre juriștii proveniți din sisteme de drept diferite mult mai facilă. Studenții la drept, aflați în fața unei mari provocări intelectuale, aceea de a învăța practic o limbă cu totul nouă – limbajul juridic – o pot duce la îndeplinire cu succes ajutându-se de dreptul roman. Tot așa, raționamentul juridic poate fi deprins cu prilejul studierii textelor iurisconșuților clasici, etalon de elocință și subtilitate juridică. Odată cu studiul operelor clasice pot fi deprinse și necesare noțiuni de tehnică juridică.

Datorită orizontului milenar pe care se întinde, dreptul roman oferă prilejul studierii modului în care evoluează sistemele de drept pe durate lungi, sub influența unor factori precum cei economici, politici, religioși etc. Utilitatea studiului istoriei dreptului este evidentă și tocmai de aceea, **valoarea istorică** a dreptului roman este cu atât mai mare cu cât, dincolo de durata deosebită care permite cercetătorilor să observe felul cum dreptul a fost influențat în evoluția lui de diferiți factori, se poate constata și gradul foarte înalt de perfecționare pe care iurisconșuții romani l-au atins².

Nu în ultimul rând, trebuie să arătăm că studiul dreptului roman poate ajuta știința dreptului să găsească soluții la probleme de actualitate, fiind o autentică bază de pornire pentru dreptul comparat. Totodată, pe baza concluziilor studiilor de drept roman efectuate de cercetători, se pot face importante previziuni cu privire la tendințele dreptului actual, la modul cum acesta va evolua în anii ce urmează. În condițiile în care tot mai multe amenințări se fac simțite la adresa civilizației occidentale, este esențială capacitatea de adaptare a juriștilor la noile realități, în așa fel încât normele juridice de o calitate înaltă să fie într-adevăr apte să mențină echilibrul societății și să contribuie în mod real la binele comun.

¹ *Bürgerliche Gesetzbuch* – Codul civil german.

² A se vedea I. C. Cătuneanu, *Curs elementar de Drept roman*, Cluj, 1923, p. 16.

1.3 Diviziunile dreptului roman

1.3.1 Drept public și drept privat¹

Iurisconsultii romani au fost cei dintâi care au evidențiat împărțirea dreptului în două mari ramuri: dreptul public și dreptul privat. Ulpian afirma următoarele: *Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit.* (Două sunt ramurile acestui studiu: dreptul public și cel privat. Dreptul public este cel care privește statutul puterii romane, cel privat interesul particularilor; căci unele lucruri sunt utile în interes public, altele în privat. Dreptul public se referă la lucrurile sacre, la preoți și la funcțiile publice de conducere)².

Așadar dreptul public este alcătuit din normele juridice care reglementează modul de organizare a statului și relațiile dintre instituțiile acestuia și cetățeni. Dreptul privat reglementează relațiile dintre cetățeni, fiind de interes particular. În cadrul raporturilor de drept privat, subiecții se află în principiu pe poziție de egalitate.

1.3.2 Drept natural, dreptul ginților, drept civil

O împărțire raportată la sfera de aplicare a normelor era aceea în drept natural, aplicabil tuturor ființelor vii, dreptul ginților, aplicabil tuturor oamenilor și drept civil, aplicabil doar cetățenilor romani.

Cele mai potrivite pentru a ilustra această clasificare sunt cuvintele împăratului Iustinian: „Dreptul natural este dreptul pe care toate ființele l-au deprins de la natură, căci acest drept nu este specific neamului omenesc, ci este comun tuturor animalelor care se nasc pe uscat, în mare, precum și păsărilor. De aici decurge uniunea bărbatului cu femeia, pe care noi o numim căsătorie, zămisirea copiilor și educarea (lor). În fapt, vedem că și celelalte animale sunt socotite a cunoaște acest drept. 1. Dreptul civil și cel al ginților se împart după cum urmează: toate popoarele, care sunt cărmuite de legi și obiceiuri, se folosesc în parte de dreptul lor propriu, în parte de un drept comun întregii omeniri. Și dreptul pe care fiecare popor și l-a rânduit sieși este propriu cetății (lui) și se numește drept civil, tocmai fiindcă este specific respectivei cetăți. Iar dreptul pe care fireasca rațiune l-a rânduit între toți oamenii este respectat deopotrivă de

¹ A se vedea V. Hanga, *Ius publicum – Ius privatum*, în *Études d'histoire du droit/Studii de istoria dreptului*, Edit. Servo-Sat, Arad, 1998, vol. I, p. 39-53.

² D., 1, 1, 1, 2.

toate popoarele și se numește dreptul ginților, deoarece este folosit de toate neamurile. Și astfel și poporul roman se folosește în parte de dreptul său propriu, în parte de unul comun întregii omeniri. ... Iar dreptul civil își ia în fapt numele de la fiecare cetate (în parte). De pildă dreptul cetății ateniilor. Dacă cineva ar voi să numească legile lui Solon sau ale lui Dracon dreptul civil al ateniilor nu ar greși. La fel dacă numim dreptul civil al romanilor dreptul de care se folosește poporul roman sau dreptul cviriților dreptul de care se folosesc cviriții căci romanii sunt numiți și cviriți. Dar ori de câte ori nu specificăm cărei cetăți aparține (dreptul civil), avem în vedere dreptul nostru... Dreptul ginților este însă comun întregii omeniri, deoarece neamurile omenirii și-au făurit, după trebuință și din nevoi omenești, anumite (reguli comune)...”¹

1.3.3 Drept civil, drept pretorian

Noțiunea de drept civil apărea și în opziție cu aceea de drept pretorian însă, în acest caz, la baza clasificării stă izvorul normei. Dacă la baza dreptului civil stătea legea în sens restrâns, dreptul pretorian (*ius praetorium*) era un ansamblu de norme autonome, distinct de dreptul civil, el avându-și sursa în edictul pretorului².

1.3.4 Drept scris, drept nescris

Se mai făcea și distincția între dreptul scris și cel nescris. Dreptul scris avea ca izvor legea, plebiscitele, senatus-consultele, constituțiile imperiale și știința dreptului, în vreme ce dreptul nescris își avea sursa în obicei.

Lectură

”...dreptul roman nu poate să moară.

Nu poate să moară fiindcă dreptul roman este altceva decât ceea ce și-au închipuit totdeauna profanii care l-au crezut mort.

Nu poate să moară fiindcă dreptul roman este intim și și definitiv înglobat în structura istorică și rațională a dreptului modern.

Nu poate să moară, fiindcă dreptul roman este cultură și istorie, și omul modern n-a găsit încă formula miraculoasă care să-i permită de a evada din istorie și din cultură.

¹ *Iustiniani Institutiones. Instituțiile lui Iustinian*, text latin și traducere în limba română, cu note și studiu introductiv de Prof. dr. doc. V. Hanga, Edit. Lumina Lex, București, 2002, p. 12-13.

² *Ius praetorium* se încadrează într-o categorie mai largă, *ius honorarium*, care include și *ius aedilicium*, de o mai mică însemnătate, a se vedea în acest sens A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia, 1953, p. 529.

Dacă ar exista undeva un singur naiv care să creadă că se poate face filosofia fără Platon și fără Kant, acestui naiv i-am permite neturburați să creadă că se poate face drept modern fără Papinian, fără Grotius și fără Savigny.”¹

V. Al. Georgescu

Test de autoevaluare nr. 1

Încercuiți răspunsurile corecte (întrebările pot avea una, două sau trei variante corecte de răspuns):

1. Erau subdiviziuni ale dreptului roman:
 - a. Dreptul civil;
 - b. Dreptul comunitar;
 - c. Dreptul pretorian.

2. Dreptul natural era aplicabil:
 - a. Doar animalelor;
 - b. Tuturor ființelor vii;
 - c. Doar oamenilor.

¹ V. Al. Georgescu, *op.cit.*, p. 173

Capitolul 2

Organizarea statului și izvoarele dreptului roman

Istoria statului roman se împarte în trei mari etape: epoca regalității (753 î. Hr. → 510 î. Hr.), epoca republicană (510 î. Hr. → 27 î. Hr.) și epoca imperială (27 î. Hr. → 565) care se subdivide în epoca Principatului (27 î. Hr. → 284) și cea a Dominatului (284 → 565).

Prezentarea în doar câteva pagini a întregii istorii a statului roman este un demers pe care îl considerăm imposibil și de aceea ne vom limita la o succintă prezentare a organizării statale în fiecare dintre cele trei etape istorice pe care le-am enumerat mai sus, arătând în același timp care au fost izvoarele dreptului roman în fiecare etapă.

2.1 Regalitatea

Prima etapă de dezvoltare a statului roman este învăluită în aura mitului, deoarece principala sursă istorică despre anii aceia este opera istoricului latin Titus Livius intitulată *Ab Urbe Condita* (De la fondarea cetății)¹. Scrisă în vremea lui Octavian Augustus, această lucrare a avut în principal rolul de a însufleți poporul, oferindu-i niște repere morale. Preocuparea autorului pentru adevărul istoric și obiectivitatea a rămas în plan secundar. Sunt bine cunoscute legendele despre Romulus și Remus, cei doi frați salvați de o lupoaică, care au fondat în anul 753 î. Hr. pe malul Tibrului Cetatea Eternă². Romanii țineau socoteala anilor raportându-se la această dată a fondării cetății ca punct de plecare.

Născută sub semnul lupului, cetatea Romei a dus încă de la început o politică agresivă față de vecinii săi ceea ce a dus la izbucnirea a numeroase conflicte care au ajutat-o să își sporească treptat puterea și întinderea teritorială.

Un rol important în transformarea Romei într-o adevărată civilizație urbană l-au jucat etruscii. Popor misterios care dezvoltase o civilizație înfloritoare în partea de nord-vest a Peninsulei Italice, etruscii au contribuit decisiv la realizarea infrastructurii orășenești și la cristalizarea principalelor instituții ale statului.

O trăsătură distinctivă a societății romane din această perioadă era împărțirea în două clase: patricienii și plebeii³. Patricienii (de la *patres*) erau locuitorii

¹ A se vedea Titus Livius, *De la fundarea Romei*, v. I-V, trad. de J. Villan, F. Demetrescu, P. Popescu, Edit. Stiințifică, București, 1959.

² A se vedea V. Hanga, *Cetatea celor șapte coline*, Edit. Tineretului, 1957.

³ A se vedea O. Tellegen-Couperus, *A Short History of Roman Law*, Routledge, London and New York, 1993, p. 7.